

др Петар Драгишић

Научни саветник

Институт за новију историју Србије

petar.dragisic@gmail.com

СРПСКА ЈАВНОСТ ОСАМДЕСЕТИХ О ГЕНОЦИДУ НАД СРБИМА У НДХ

Апстракт: У чланку се анализира начин на који се осамдесетих година прошлог века у Србији перципирао геноцид над Србима у НДХ. Посебна пажња посвећена је испитивању начина на који је ово питање било третирано у ондашњој српској штампи и српској историографији. Анализирани су и спорови до којих је тада тим поводом долазило између елита у Београду и Загребу. Чланак је базиран на анализи историографских дела публикованих у Србији током осамдесетих година и текстова тада најутицајнијих новина и магазина у Србији. Део истраживања обављен је у Архиву Југославије.

Кључне речи: геноцид у НДХ, штампа, историчари, осамдесете, југословенска криза

Стари историчари су авнојевску Југославију неретко називали државом компромиса. Кључни компромис свакако се односио на начин сећања на збивања на југословенским просторима током Другог светског рата, и то пре свега у НДХ. Договорено прећуткивање, односно строго контролисано сећање на геноцид над Србима од 1941. до 1945. године требало је да представља темељ будућег суживота Срба и Хрвата и опстанка друге Југославије. Ипак, овај и остали компромиси нису сачували Југославију. Већ 1980. године смрт њеног лидера и симбола отворила је врата кризи која је деценију касније довела и до коначне дисолуције југословенске заједнице. Криза међунационалних односа букнула је на Косову, али се крајем осамдесетих пренела и на односе Београда и Загреба. Уследиле су мучне године својеврсног провизоријума – старо је пропало, а ново још није настало.

Политичке тензије у односима Београда и Загреба обухватале су и промену парадигме сећања на најтрауматичнију епизоду српско-хрватских односа. Са заостра-

вањем односа српских и хрватских елита отпочело је тематизовање до тада скриваних и потискиваних питања. Стеге цензуре напрасно су олабављене, па су српски историчари, издавачи и медији могли да се прихвате разрешавања „белих мрља“ југословенске, односно српско-хрватске прошлости. И писала се историја.

Разуме се, ствари су ишле постепено. Пример те постепености налазимо у чланку НИН-а из октобра 1981. године под насловом „Јасеновац, јуче и данас. Дођи, види и не заборави“. Суштина чланка је обрачун са покушајима умањивања жртава Јасеновца. Иако се у тексту НИН-а то експлицитно не помиње, очигледно је да се радило о одговору на иступ загребачког кардинала Фрање Кухарића у загребачкој катедрали, фебруара 1981. године, када је он, оспоравајући одговорност Алојзија Степинца, број жртава логора Јасеновац свео на 40 хиљада.¹

Новинар НИН-а није, дакле, поменуо кардинала Кухарића као промотера умањивања броја жртава јасеновачког логора. Сматрамо да је то учињено у циљу избегавања директног конфронтирања са Загребом. За то је очигледно било прерано. Уместо Кухарићу, одговорност за покушај ревизије броја убијених приписана је Бруни Бушићу, пролећару, хрватском политичком емигранту, лидеру Хрватског народног вијећа, који је неколико година раније убијен у Паризу.²

Новинар НИН-а поставио је реторичко питање о циљу таквих теза: „Има ли заиста нешто спорно у броју јасеновачких жртава? На шта се упиру ти гласови из тамног вилајета, кад кажу 'десеци тисућа', или 60 хиљада, или 40 хиљада, или да ли се уопште на нешто упиру?“ Затим је реч дао директору Спомен-подручја Јасеновац Радовану Трифунчићу, који је, позивајући се на истраживања гробница спроведених 60-их година, изнео претпоставку да је на обе стране Саве покопано око 500 хиљада људи, а затим додао: „Злочин је преувеличавати бројке, али је исто тако злочин умањивати их.“³

У наставку чланка текстописац београдског недељника допустио је могућност да је број жртава јасеновачког логора мањи од претпостављених 700 хиљада, нападајући, међутим, покушаје драстичнијих ревизија: „Јасеновачке жртве никада нико неће пребројати, огромна већина гробова никад неће бити отворана, нити је то потребно. Број жртава ће заувек остати ствар процене. Данашње процене, у којима влада бројка од 700 хиљада, нису изашле из строге акрибије, али ко им може одрећи трезвеност и основаност? Грешка од 100 хиљада не би променила ред величине јасеновачке трагедије, ни њену бит. Но, иде на други рабош када се уместо 700 хиљада каже 60 или 40 хиљада?“⁴

¹ „Optužnicom bi se htjelo nadbiskupa Stepinca učiniti odgovornim za onih 40.000 žrtava koje se pripisuju Jasenovcu“ Milan Radanović, *Revizionistička vulgata na stranicama 'Glasa koncila'*, Kontrapress, 19. maj 2013. http://www.kontrapress.com/clanak.php?rub=Dru%9Atvo&url=Revizionisticka-vulgata-na-stranicama-Glasa-Koncila#_ftn22 Датум приступа 1.10.2023.

² „Јасеновац, јуче и данас. Дођи, види и не заборави“, НИН, 18. октобар 1981.

³ Исто.

⁴ Исто.

Већ наредне године трауматска прошлост из времена НДХ поново је на велика врата доспела у српску и југословенску јавност. Овог пута радило се о драми, односно позоришном комаду *Голубњача*, коју је написао књижевник Јован Радуловић, а режирао Дејан Мијач. Политичка осетљивост *Голубњаче* лежала је у чињеници да је ту тематизован усташки покољ над Србима у далматинској Загори. Крајем 1982. године представа је почела да се игра у Српском народном позоришту у Новом Саду, али је убрзо постало јасно да је за многе отварање ове теме представљало крајње непријатну чињеницу. Пример *Голубњаче* разоткрио је немогућност југословенског консензуса око питања геноцида над Србима. Док политичка класа „уже Србије“ против представе није реаговала и, штавише, о њој имала позитивне утиске (као, уосталом, и престоничка штампа), истичући да представа „говори о злу, а не проповеда зло“, дотле је покрајинско руководство у Новом Саду у *Голубњачи* видело националистичку провокацију, напад на братство и јединство и подстицање мржње између Срба и Хрвата. Овај став војвођанског руководства довео је до забране даљег извођења представе. Осим у Војводини, на представу су негативно реаговали и у Босни и Херцеговини и у Хрватској. У *Недјељној Далмацији* тексту је спочитавана „видовданска митоманија“ и потцењивање четничких злочина.⁵ Овај детаљ у Радуловићевом комаду, изостављање четничке кривице, представљао је крајње субверзивну чињеницу, с обзиром на до тада важећи наратив, у којем је успостављен знак једнакости између усташа и четника, чиме је заправо суптилно релативизован геноцид над Србима у НДХ.

Осим што је показала немогућност постизања општејугословенског консензуса о геноциду, *Голубњача* је на видело изнела другачије гледање у Београду према трауматичном искуству Срба у Независној Држави Хрватској. Ипак, српско руководство тада није желело да тим поводом уђе у озбиљнију расправу са политичким елитама у другим крајевима Југославије. На том трагу био је и српски патријарх Герман који је, крајем лета 1984. године, у Јасеновцу, приликом освештавања православне цркве, дао помен јасеновачким жртвама, поручивши: „Браћо, да праштамо морамо, да заборавимо – не можемо.“ Званични Загреб учествовао је у овом догађају преко Ивана Лалића, председника Комисије за односе са верским заједницама СР Хрватске. На пријему приређеном за госте из Београда, он је догађања у Јасеновцу приписао „издајницима наших народа.“⁶

Само неколико месеци касније, јавности у Србији и Југославији поново је било освежено сећање на усташке злочине. Повод је био хапшење Андрије Артуковића, министра унутрашњих послова у влади НДХ, у Сједињеним Америчким Државама, на основу југословенског захтева за изручење Југославији. У извештајима о хапшењу

⁵ Слободан Селинић, „Позоришна представа 'Голубњача': политички контекст забране и унутар-партијски спорови 1982/3.“, *Kultura : časopis za teoriju i sociologiju kulture i kulturnu politiku*, 174/175 (2022), 139–150; Слободан Селинић, *Србија 1980–1986. Политичка историја од Титија до Милошевића*, (Београд: Институт за новију историју Србије, 2021), 442–451.

⁶ „Јасеновац. Праштање и нада“, *НИН*, 9. септембар 1984.

Артуковића београдска штампа изнела је тврдњу да је реч о човеку одговорном за ликвидацију 750 хиљада Срба, Хрвата и Рома и више од 20 хиљада Јевреја.⁷

У другој половини осамдесетих, ствари су се убрзале услед ескалације међунационалних тензија на југословенском простору. Тема усташких злочина над српском популацијом у НДХ све снажније се етаблирала у српској јавности. Важну прекретницу представљало је поновно издање књиге *Мајнум кримен* Виктора Новака, 1986. године, у којој је анализирана улога Католичке цркве у усташким прогонима и покољу Срба 1941–1945. У напомени издавача „Нова књига“, директор ове куће Слободан Филимоновић нагласио је своје очекивање да ће рецепција књиге бити јединствена, али је ту подвукао и стрепњу од понављања оног о чему је Виктор Новак у својој књизи писао: „Свесни смо да је читалачка публика хетерогеног састава и различито мотивисана за читање ове књиге. Али, без обзира, слагао се неко са идејама и закључцима ове књиге или не, не прочитати је значи лишити себе веома важног и функционалног сазнања о односима међу Јужним Словенима, њиховом опирању и подложности страним утицајима и интересима. А у много чему историја се понавља или поражени хоће репризу представе (...) Дијалог, дакле, може да почне!“⁸

И почео је.

Реакције у Србији и Хрватској на објављивање другог издања књиге *Мајнум кримен* биле су очекивано опречне. У *Дуји* је Миломир Марић позитивно оценио овај подухват, подсетивши на прећутну забрану првог издања књиге објављене неколико година по завршетку рата. Марић је такав однос комунистичких власти према књизи Виктора Новака приписао њиховом настојању да тиме избегну конфронтацију са Ватиканом, што је могло да угрози југословенско приближавање Западу после Резолуције Коминформа: „Тешко је веровати да су о књизи исто мислили поједини функционери нове комунистичке власти и римски папа, али је разумљиво да нам, после резолуције Информбироа и у време тражења пута према Западу, било каква свађа с Ватиканом није ишла у прилог. Готово споразумно, *Мајнум кримен* је требало да буде заборављен.“⁹

У закључку текста Марић је најавио да су времена прећуткивања ове теме прошла: „*Мајнум кримен* је четири деценије практично била забрањена, готово фантомска књига, која се ретко налазила и кријући, у страху, читала. Садашње репринт издање агилног београдског издавача Нове књиге, отвара могућност да се чак и папска

⁷ „Ухапшен Артуковић“, *Полијтика експрес*, 15. новембар 1984; „Ухапшен Андрија Артуковић“, *Полијтика*, 15. новембар 1984; „Трезвен корак“, *Борба*, 15. новембар 1984.

⁸ Виктор Новак, *Мајнум кримен. Пола вијека клерикализма у Хрватској*, (Београд: Нова књига, 1986).

⁹ „Магнум кримен поново међу нама: Оптужба са ломаче“, *Дуја*, 8–23. март 1986.

реч, на крају, порекне. Бар од оних које она ничим не обавезује на дисциплину.“¹⁰ У Србији су регистроване и друге позитивне реакције на објављивање новог издања књиге Виктора Новака. С друге стране, марта 1986. године, загребачки *Данас* оштро је критиковао *Мајнум кримен*, приписујући њеном аутору пристрасност и емотивни приступ. Новаку је замерено што није узео у обзир и делове Католичке цркве који нису били на линији клерикализма, па су чак приступали партизанима.¹¹

Убрзо су у Србији уследили нови историографски упади у област изучавања геноцида над Србима у НДХ. Исте године када је штампано репринт издање књиге Виктора Новака, у *Књижевним новинама* објављен је чланак Василија Крестића под речитим насловом „О генези геноцида над Србима у НДХ“, у којем је аутор настојао да дешифрује корене усташке идеје у Хрватској. Српски историчар се у анализи овог феномена вратио више векова уназад, до времена Војне крајине. Крестићев текст изазвао је бурне реакције у Хрватској, али и у српским медијима. Аутору је импутиран покушај конструисања колективне одговорности Хрвата за геноцидно уништавање Срба, што је Крестић у свом одговору негирао.¹² Чињеница да је напад на српског историчара дошао и из београдских медија главног тока, попут Радио-телевизије Београд, показивала је да је и у Београду за тако отворен приступ теми геноцида над Србима у НДХ, те 1986. године, било прерано. Када је, три године касније, тај исти Крестићев чланак био поново објављен, овог пута у *Сингуленију*, ствари су се већ темељно промениле и табу братства и јединства био потпуно урушен, тако да је чланак изгубио сваки субверзивни потенцијал.¹³

Да је за рушење табуа у том тренутку било прерано, показао је и случај књиге Веселина Ђуретића *Савезници и југословенска рајна драма*, објављене 1985. године. Ђуретићева књига оспоравана је из више разлога, а сам аутор је крајем 1985. године био искључен из Партије, одлуком Председништва Општинског комитета СК Стари град. Ђуретићу је, поред осталог, на терет стављена његова теза да је „геноцид над српским становништвом у НДХ Комунистичка партија (...) покушала да прикрије.“¹⁴

Напади на Крестића и Ђуретића нису успорили истраживања различитих аспеката геноцида над Србима у НДХ. У периоду 1986–1989. године објављено је у Београду неколико књига у којима је тематизован логор Јасеновац, а посебно улога Католичке цркве у прогону Срба на просторима под усташком управом. Поменућемо књиге: *Концентрациони логор Јасеновац 1941–1945* Антуна Милетића; *Вайшкан и Јасеновац: документи* 1987 Владимира Дедијера; *Усташки злочини геноцида и суђење*

¹⁰ Исто.

¹¹ Коста Николић, *Прошлости без историје: ђодемике у југословенској историографији, 1961–1991: главни шокови*, (Београд: Институт за савремену историју, 2003), 279–283.

¹² Исто, 284–293.

¹³ „О генези геноцида над Србима у НДХ“, *Сингулениј*, 27. април 1989.

¹⁴ „Др Ђуретић искључен из партије“, *Полијтика*, 6. новембар 1985.

Андрији Арђуковићу 1–2 Милана Булајића; *Усташе и њихово право* Вељка Ђурића, те књигу Драгољуба Живојиновића и Дејана Лучића – *Варварство у име Христово: прилози за Magnum Crimen*.¹⁵

У српској историографији тог периода кључни покретач истраживања геноцида у НДХ представљао је центар формиран око Владимира Дедијера. Користећи велики ауторитет, као и своје институционалне, ванинституционалне и међународне контакте, он је, већ средином осамдесетих, почео да формира тим чији ће се резултати рада видети неколико година касније. Он је, наиме, од средине 1984. године био на челу Одбора САНУ за сакупљање грађе о геноциду против српског народа и других народа Југославије у XX веку. Поред Дедијера, чланови одбора су били академици: Радован Самарџић, Сима Ђирковић (касније је поднео оставку), Добрица Ђосић, Милош Маџура, Гојко Николиш, Милорад Екмечић, Предраг Палавестра, Владимир Стојанчевић, затим пуковник Саво Скоко, пуковник Петар Опачић, пуковник Антун Милетић, проф. Бранко Петровић, проф. Андреј Митровић, научни саветник Динко Давидов и Милорад Радевић. Одбору су приступили и генерал Ђуро Мештеровић, Милан Булајић, проф. Борислав Савић и проф. Смиља Аврамов.¹⁶ Пододбору овог одбора за прикупљање грађе о геноциду у Другом светском рату су, поред чланова одбора који су се бавили Другим светским ратом, припадали и публицисти и историчари Слободан Нешовић и Драгоје Лукић.¹⁷

Статут Одбора предвидео је следеће активности:

- „- Да систематски врши попис, сакупља, обрађује и чува грађу о геноциду против српског народа и других народа на територији Југославије у 20. веку;
- Да, поред домаће грађе и литературе, прикупља грађу и из иностраних архива која се односи на геноцид;
- Да изврши попис свих страстишта и јама, као и места на којима је вршен геноцид над становништвом;
- Да сакупи усмену и писмену грађу о верском геноциду против српског народа и других народа на територији Југославије у 20. веку (...);
- Да изврши попис грађе о културном геноциду против српског народа и других народа на територији Југославије (...);

¹⁵ Antun Miletic, *Koncentracioni logor Jasenovac : 1941–1945 : dokumenta, I-III*, (Beograd : Narodna knjiga; Jasenovac : Spomen-područje Jasenovac, 1986); Vladimir Dedijer, *Vatikan i Jasenovac : dokumenti*, (Beograd : Rad, 1987); Milan Bulajic, *Ustaški zločini genocida i suđenje Andriji Artukoviću 1986. godine. I–IV*, (Beograd : Rad, 1988); Вељко Ђурић Мишина, *Усташе и њихово право : хрватска православна црква*, (Београд : Белетра, 1989); Dragoljub Živojinović i Dejan Lučić, *Varvarstvo u ime Hristovo : prilozi za Magnum Crimen*, (Beograd : Nova knjiga, 1988).

¹⁶ Архив Југославије (АЈ), Председништво СФРЈ (803), ф-1.854, Решење о именовању чланова Одбора САНУ за сакупљање грађе о геноциду против српског народа и других народа Југославије у 20. веку, 15. август 1984.

¹⁷ Исто.

- Да сачини и објави општу библиографију о геноциду /грађа и монографије/;
- Да објављује монографије о истраженој и проученој грађи која се односи на геноцид:
 - Да организује научне скупове са темама које се односе на сакупљање грађе о геноциду против српског и других народа на територији Југославије у 20. веку;
 - Да преузима од истраживача и скупљача грађе све преписе, филмове, ксерокс и фотокопије које се односе на геноцид, а које су истраживачи одабрали и снимили у земљи и иностранству за потребе и о трошку САНУ;
 - Да сакупљену грађу и литературу о геноциду, која је сређена према прописима САНУ о обради грађе, даје на коришћење научним радницима који се њоме баве;
 - Да сву сакупљену грађу смешта ради чувања у Архиву САНУ, где ће се она чувати и давати на коришћење по прописима Академије (...);
 - Да сакупља књижевне, мемоарске, сликарске, музичке и друге споменике и творевине везане за геноцид против српског народа и других народа Југославије у 20. веку.¹⁸

Као што смо показали, група око Владимира Дедијера, укључујући и самог Дедијера, објавила је у другој половини осамдесетих неколико књига у којима су тематизовани усташки злочини над Србима и одговорност Католичке цркве за то. Ипак, Дедијеров Одбор наилазио је и на отпоре појединих струја у југословенском и српском естаблишменту. То се посебно видело на примеру неуспелог покушаја организовања међународног научног скупа о питању геноцида, који је требало да буде одржан јуна 1987. године. Држава је онемогућила одржавање ове конференције, за што је Дедијер оптуживао најважније хрватске и српске политичке фигуре тог времена: „(...) : иницијатива за забрану међународног симпозијума о геноциду, чији је организатор била САНУ, потекла је од Јосипа Врховца, а неки нејаки Урош из Србије подастрео се овој вољи Јосипа Врховца. Још жалосније је то да је један од тада најважнијих функционера СР Србије, у вези с тим, изјавио: Ма шта хоће Дедијер с тим Јасеновцем?! Зашто хоће да нас свађа са Хрватима који су баш сада најавили спремност да нас подрже да средимо Косово и Војводину!“¹⁹ За дотадашње пропусте у утврђивању броја Срба страдалих у логору Јасеновац Дедијер је оптуживао челне лидере послератне Хрватске: Андрију Хебранга, Стеву Крајачића и Јосипа Врховца.²⁰

¹⁸ АЈ, 803–1.854, САНУ, Правила о раду Одбора САНУ за сакупљање грађе о против српског народа и других народа Југославије у 20. веку, 30. август 1984.

¹⁹ АЈ, 803–1.854, Владимир Дедијер, Како је дошло до књиге Ватикан и Јасеновац – текст који је Владимир Дедијер припремио за разговор са словеначким писцем Тонетом Партрљичем у Марибору 17. децембра 1987.

²⁰ Исто.

О негативном ставу једне структуре југословенске државе према Дедијеру говори и део једног документа савезне Службе државне безбедности у којем су Дедијеровом Одбору импутиране везе са националистичким и екстремистичким круговима у Србији, што је, према тим оценама, имало и своје политичке аспекте: „Поред научних циљева овог истраживања у програму рада Одбора имплицитно је садржано и настојање српских националиста и екстремистичког дела СПЦ да кроз прикупљање података о страдањима српског народа у току 2. светског рата на подручју НДХ и кроз друге активности докажу `континуитет страдања и угрожености српског народа у Југославији` и у јавности се презентирају као `једини заштитници његовог историјског, политичког и културног идентитета`... Има више индиција да `демократска опозиција` у САНУ намерава да шире захвати и изучи проблем Срба у Хрватској (...) у оквиру чега Дедијер настоји да разобличи `улогу партије према српском народу.` У Одбору САНУ за геноцид Дедијер настоји да докаже како је `српски народ, иако већински, изложен сталном геноциду`, што је, по њему, `јединствен случај у свету`. (...)“²¹

Ипак, већ наредне 1988. године, у САНУ је био одржан научни скуп „Јасеновац 1945–1988“, на којем су, поред осталих, учествовали Дедијер, Смиља Аврамов, Антун Милетић, Милан Булајић и Бранко Петрановић. Иако позвани, скупу се нису одазвали представници Католичке цркве. У извештају *Илусијроване ђолиџике* наведено је да је „Историографска и званична процена је да је у Јасеновцу убијено 600 до 700 хиљада жртава.“ Антун Милетић је указао на уништену картотеку логора, док се Смиља Аврамов бавила коренима геноцида, оценивши да се ту радило о „аутентичном антисрпском расположењу“. Тај штимунг Аврамов је приписала франковачкој идеологији, али је оптужила и Католичку цркву за подстицање геноцида над Србима у НДХ. Петрановић је утврдио да се Мачек није супротстављао геноциду, те да је Степинац одобрио покрштавање Срба. Он је, такође, подвукао допринос Католичке цркве „спровођењу политике геноцида над Србима“. Дедијер је поставио питање разлога због којег су о теми Јасеновац дуго била онемогућена научна истраживања.²²

Све интензивније и отвореније ангажовање српске историографије на истраживањима теме геноцида над Србима у НДХ постепено је, од друге половине 80-их година, улазило у главне токове домаће науке. Политичке стеге, које су ранијих година и деценија обуздавале интензивније бављење овом осетљивом темом, рапидно су попуштале. Међунационалне тензије на југословенским просторима приближавале су се својој ескалацији, па је у таквој ситуацији српско руководство све мање морало да води рачуна о очувању братства и јединства. То се видело и на страницама београдске штампе, у којој се све више и отвореније писало о овој трауматичној теми. У другој половини осамдесетих интензивно се писало о тада актуелном суђењу

²¹ АЈ, 803–1.854, ССУП/СДБ, Анализа активности Владимира Дедијера и Јосипа Копинича, септембар 1987.

²² „Историчари о јасеновачком логору смрти. Иселит ћемо и истријебит српски народ“, *Илусијрована ђолиџика*, 6. децембар 1988.

Андрији Артуковићу,²³ протестовало се против покушаја редуковања броја јасеновачких жртава²⁴, писало се о покољима Срба у херцеговачким јамама²⁵, усташким масакрима Срба у Дракулићу, Шарговцу и Мотикама 1942. године.²⁶

У промењену атмосферу јавног дискурса у Србији према питању геноцида над Србима у НДХ уклопио се, априла 1989. године, и специјални број *Стигуенџа*, посвећен овој теми. Ту су сабрани текстови и интервјуи Владимира Дедијера, Драгољуба Живојиновића, Антуна Милетића, Милана Булајића, Василија Крестића и других историчара и публициста који су се тих година бавили темом страдања Срба у НДХ.²⁷ Крестићев текст бавио се генезом геноцида над Србима у НДХ, Дедијер је писао о раду свог Одбора за сакупљање грађе о геноциду против српског народа и других народа Југославије у 20. веку, док је Драгољуб Живојиновић улогу Католичке цркве у прогонима Срба у НДХ довео у везу са гневом Ватикана због српског одбацивања Конкордата.²⁸

Темом геноцида над Србима у НДХ нису се бавили само српски историчари. Један од оних изван те бранше који су јавно износили став о овом питању био је и академик Антоније Исаковић. Почетком 1989. године, он је у интервјуу за *Дују* гласно размишљао о узроцима дугог потискивања ове теме, при чему је посебно подвукао одговорност неусташког дела хрватског друштва: „Међутим, слабе су се снаге у Хрватској бориле против те мржње, или су то радиле на погрешан начин. Употребљавали су ту стратегију заборављања и правили су стратегију симетрије. Увек су изједначавали усташе и четнике да је то једно те исто. Те две стратегије – заборављања и симетрије – управо су кобне за хрватски народ. Оне су му правиле илузију, извлачиле га из кала усташких злочина (...) Читава хрватска нација је била готово укочена, стала је, она је практично допустила такво уништење и онда се тргла и тај се отпор осетио у партизанском рату. То практично одобравање је задржано кроз стратегију заборављања. Стратегија коју негује њихов клер.“²⁹

Исаковић је поставио и питање зашто југословенски партизани током ратних операција нису нападали Јасеновац и тиме макар „узнемиравали“ усташе. Према Исаковићу, селективно сећање на Јасеновац представљао је „стратешки припремљен заборав“, чији је крајњи циљ „да се за 50 или 100 година о томе више не говори, не прича, да не постоје документа.“³⁰

²³ На пример: „Ко су адвокати који ће бранити Андрију Артуковића: петорица на другом тасу“, *Дуја*, 8–23. март 1986; „Пресуда за јуче, поука за сутра“, *Дуја*, 17–30. мај 1986.

²⁴ „Агонија учитељице живота“, *Дуја*, 4–18. октобар 1986.

²⁵ „Јама под Госпиним скутом“, *Дуја*, 14–17. мај 1988.

²⁶ „Ударци у потиљак“, *Дуја*, 24. јун – 7. јул 1989.

²⁷ „О генези геноцида над Србима у НДХ“, *Стигуенџ*, 27. април 1989.

²⁸ Исто.

²⁹ „Трагање за образом“, *Дуја*, 4–17. фебруар 1989.

³⁰ Исто.

На другој страни, у Хрватској се на интензивирање српског бављења судбином Срба у НДХ није гледало са одушевљењем. Већ смо поменули хрватске реакције на чланак Василија Крестића из 1986. године. У наредним годинама, ова српско-хрватска полемика добила је на интензитету, уклапајући се у све веће неповерење између српске и хрватске политичке класе. Пред сам крај осамдесетих, ове полемике постајале су све оштрије. Две основне тачке спорења представљао је број јасеновачких жртава и одговорност Католичке цркве, односно Ватикана за геноцид над Србима у Другом светском рату. Са хрватске стране најактивнији учесник ових битака био је хрватски историчар Љубо Бобан, али се огласио и кардинал Фрањо Кухарић. Са српске стране полемисали су Растислав Петровић, Милан Булајић, Милорад Вучелић, Слободан Кљакић. Упадљиво интензивирање ових спорова и све оштрији регистар најављивали су велику драму, до које је почетком 90-их и дошло. Тада се показало да догађаји 1941–1945. нису представљали изоловану историјску дигресију, већ само етапу дугог процеса који се 90-их одвијао у измењеном међународном контексту.

СПИСАК ИЗВОРА И ЛИТЕРАТУРЕ:

Bulajić Milan. *Ustaški zločini genocida i suđenje Andriji Artukoviću 1986. godine. I–IV*. Beograd : Rad, 1988.

Dedijer, Vladimir. *Vatikan i Jasenovac : dokumenti*. Beograd : Rad, 1987.

Miletić, Antun. *Koncentracioni logor Jasenovac : 1941–1945 : dokumenta, I–III*. Beograd : Narodna knjiga; Jasenovac : Spomen-područje Jasenovac, 1986.

Živojinović, Dragoljub i Dejan Lučić. *Varvarstvo u ime Hristovo : prilozi za Magnum Crimen*. Beograd : Nova knjiga, 1988.

Архив Југославије (АЈ), Фонд 803, Председништво СФРЈ

Борба

Дуџа

Ђурић Мишина, Вељко. *Усташи и њихово правоверје : хрватска православна црква*. Београд : Белетра, 1989.

Илустрована историја

Николић, Коста. *Прошлост без историје : полемике у југословенској историографији, 1961–1991 : главни шокови*. Београд: Институт за савремену историју, 2003.

НИН

Новак, Виктор. *Мајнум кримен. Пола вијека клерикализма у Хрватској*. Београд: Нова књига, 1986.

Политика

Политика експрес

Селинић. Слободан. „Позоришна представа 'Голубњача': политички контекст забране и унутарпартијски спорови 1982/3.“. *Kultura : časopis za teoriju i sociologiju kulture i kulturni politiku*, 174/175 (2022), 139–150.

Селинић. Слободан. *Србија 1980–1986. Политичка историја од Тита до Милошевића*. Београд: Институт за новију историју Србије, 2021.

Сингулени

Petar Dragišić, PhD

Principal Research Fellow

The Institute for Recent History of Serbia

petar.dragisic@gmail.com

Summary

SERBIAN PUBLIC OPINION IN THE 1980S ABOUT THE GENOCIDE AGAINST THE SERBS IN THE INDEPENDENT STATE OF CROATIA

The article analyses the way in which the genocide against Serbs in the Independent State of Croatia (NDH) was perceived in Serbia during the 1980s. As part of the effort to eliminate various "white spots" from Yugoslav history, special attention was given to attempts to illuminate the topic of genocide against Serbs from 1941 to 1945. The article particularly focuses on examining how this issue was treated by the Serbian press and historians at that time. In addition, the paper scrutinized the disputes between the elites in Belgrade and Zagreb about this matter. The article explores the way in which Serbs dealt with the most traumatic episodes in modern Serbian history and examines the political and ideological context of researching genocide in the NDH in the 1980s. In this regard, special emphasis is placed on analysis of the connection between the increased interest in massacres against the Serbian population in the NDH and the growing political and ethnic tensions in Yugoslavia during the 1980s. The article is based on the analysis of academic publications printed in Serbia during the 1980s on the genocide against Serbs in the NDH and on analysis of the most influential newspapers and magazines in Serbia at that time (NIN, Politika Ekspres, Borba, Ilustrovana politika, Politika, Duga). Part of the research was conducted in the Archive of Yugoslavia in Belgrade (Arhiv Jugoslavije)

Keywords: genocide in the Independent State of Croatia, press, historians, 1980s, Yugoslav crisis